

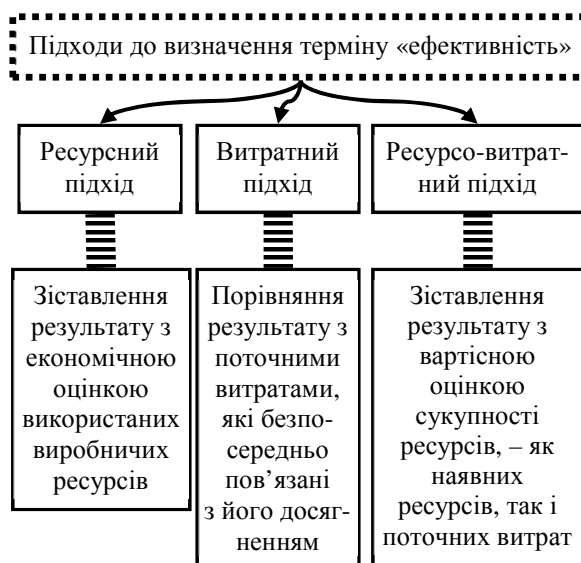
ПРИСТОСОВНІСТЬ РІЗНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ІНТЕРПРЕТУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ЕФЕКТ» ТА «ЕФЕКТИВНІСТЬ» ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ОЦІНЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Введення до вирішуваного питання. У найближчому майбутньому почнуть набувати все більшої актуальності дослідження способів вимірювання ефективності надвеликих економічних систем: кластерів, галузей, малих регіонів, національних економік, великих регіонів. Актуальність таких досліджень обґрунтовано для економістів підприємства все тією ж ефективністю підприємства, бо неможна бути ефективною частиною недостатньо ефективного а тому неконкурентоспроможного цілого. Але оцінювання ефективності господарчих об'єктів різного масштабу не є тотожним на концептуальному рівні, оскільки має суттєві різниці за способами моделювання, – ефективність є лише категоріальною складовою концептуальної моделі оцінюваного об'єкту. При вирішенні завдання оцінки ефективності використання економічного потенціалу регіону першим завданням стає уточнення понятійно-категоріального апарату, бо термін «ефективність» має різні значення за умов його використання в різних контекстах. Тому слід визначитись, яке тлумачення, або який з концептів ефективності має бути використаним у випадку оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону.

Опис та аналіз поточного стану вирішення питання. У науковій літературі категорія «ефективність» згадується доволі часто. Проте огляд тлумачень категорії «ефективність» виявив, що питання визначення поняття «ефективність» наразі є дискусійним. Надані більшістю вітчизняних та закордонних вчених інтерпретації даної категорії можна умовно розподілити на три підходи (рис. 1).

Можна тлумачити ці підходи лише як вартісний та натуральний виміри ефективності, та їхню комбінацію, але таке пониження у методологічному значенні не буде коректним, бо слід зазначити, що таке тлумачення суттєво змінює сутність, бо ресурсний підхід може бути використано навіть за відсутності грошових відносин, тобто він у першу чергу відбиває мотиви отримання натурального результату у сфері споживання та виробництва, а витратний підхід має не тільки вартісний грошовий вимір, а й потребує існування комерційної діяльності

на засадах грошового обігу (витрати – це не суто якась окрема собівартість або конкретна комбінація видатків, бо витрати можуть бути тільки у суб'єкта господарської діяльності, який діє за певних умов регламентації з боку держави чи іншої інстанції щодо визначення прибутку), – такий підхід формує критерії ефективності акторів, які діють у сфері обміну. Але коли об'єктом оцінювання стає регіон, то обидва підходи мають суттєві недоліки: регіон не має витрат його обміну ресурсами та продуктами з іншими регіонами, але й не використовує увесь комплекс ресурсів поза обміну з іншими регіонами. Більш того, регіон може не мати регіонального суб'єкту, який би керував використанням ресурсів на засадах забезпечення задовільної чи навіть найбільшої ефективності використання ресурсів регіону, а діючі у регіоні актори можуть мати як протилежні інтереси, так і спільні інтереси, та навіть регулювати спільні інтереси шляхом протиставлення власних інтересів (таке явище отримало назву стратегічної координації та надано у роботі Р.А. Галґаша [5]). Всі ці зауваження вказують на не тривіальність вибору не тільки конкретного показника, а навіть підходу

Рис. 1. Підходи до визначення поняття «ефективність»

для оцінки ефективності використання економічного потенціалу регіону з тих підходів, що набули поширення на рівні підприємств.

Як видно з рис. 1, виходячи з того, що ефективність в цілому характеризує певні якості суб'єкту дослідження і передбачає зіставлення результатів і відповідної бази порівняння, більшість вчених розійшлися у визначенні останньої. Так, прихильники ресурсного підходу визначають ефективність як питомий результат експлуатації одиниці ресурсів. Зокрема, С.В. Мочерний, С.А. Єрохін та Л.О. Каніщенко [13] під ефективністю розуміють отримання найкращих результатів за найменших затрат праці, підкреслюючи її значущість у формуванні ресурсного комплексу певної виробничої або соціально-економічної системи. С.Т. Поклонський і В.Г. Мухопадов [16] визначають сутність поняття «ефективність» як ступінь результативності затрат ресурсів і рівень економічного прогресу суспільства. В.Я. Нусінов [11], А.М. Турило [25], А.Г. Темченко [23], ототожнюючи поняття «результативність» та «ефективність», інтерпретують їх як результат діяльності (ефект), який отримується внаслідок експлуатації сукупності ресурсів. В.Г. Андрійчук [2] під ефективністю розуміє економічну категорію, яка відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами. Такої ж думки дотримуються В.І. Лямець, А.Д. Тевяшев [10], а також А.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін [26]. При цьому на відміну від С.В. Мочерного, С.А. Єрохіна та Л.О. Каніщенко, які за базу зіставлення брали виключно трудові ресурси, останні пропонують зіставляти отриманий ефект зі всією сукупністю ресурсів.

Більш абстрактне визначення ефективності надають закордонні вчені. Зокрема, П.Ф. Друкер розглядає її як наслідок того, що «правильно створюються потрібні речі», тобто трактує ефективність за позиції цілепокладання та технології. Е.Дж. Долан і Д. Ліндсей [9], вважаючи ефективність «таким станом справ, за якого неможливо здійснити жодної зміни, яка більш повно задовольняла б бажання однієї людини, не перешкоджаючи задоволенню бажань іншої людини». Тобто вони ототожнюють поняття «ефективність» з ефективністю за Парето.

Прихильники витратного підходу надають дещо відмінне визначення ефективності. І.Д. Падерін [15] визначає сутність економічної ефективності підприємства в економії всіх питомих витрат на виробництво продукції, що визначає його дохідність. Т. А. Сініцина [19] розглядає ефективність як співвідношення ефекту та витрат на його здійснення. П. А. Орлов [14] розглядає ефективність як співвідношення результату або ефекту будь-якої діяльності і витрат, пов'язаних з її виконанням. Якщо не плутати поняття собівартості та витрат, то стає цілком зрозуміло, що мова йде про комерційну ефективність.

З точки зору ресурсно-витратного підходу при визначенні ефективності фігурують як витрачені ресурси, так і понесені витрати. Зокрема, В.П. Шнирко [28] характеризує економічну ефективність як комбінацію ресурсів, що дозволяє досягти максимального випуску товарів з найменшими витратами. Тобто вчений розглядає ефективність з позиції максимуму ресурсовіддачі та водночас мінімуму питомих витрат. У інтерпретації такого розуміння слід враховувати колізію з ситуативною синонімією тлумачень термінів *витрати/zatрати/видатки*, але у цьому випадку все ж маються на увазі саме витрати, бо інакше різниці між ресурсним та витратним підходом немає: затрати саме і є використаними ресурсами, а видатки можна тлумачити не тільки як виплати або збільшення кредиторської заборгованості, а й як використані фінансові ресурси.

Існують й докорінно інші визначення ефективності, які не можуть бути віднесені до розглянутих підходів. Так, Ю.П. Сурмін [20], О.Л. Устенко [17] трактують це поняття як досягнення певних відповідних меті результатів. В.С. Рибін [18, с. 7-8] стверджує, що одним з основних елементів, які характеризують поняття ефективності є вид результату корисної діяльності, при цьому ефект є абсолютним перевищенням результатів над витратами. Проте, ці трактування не можуть задовольнити існуючі у науці вимоги до термінотворення, бо таке тлумачення цього терміну ототожнює поняття ефективності та ефекту, що, на нашу думку, є некоректним. Певне змістовне навантаження цих категорій надає Великий тлумачний словник української мови, відповідно до якого ефект – це результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів, а ефективність являє собою характеристику якого-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості. Так, обидва визначення презентують термін як полісемантичний, але при цьому не є тотожними, – якщо й займати якусь позицію у цьому питанні, то будь-яка позиція має бути пов'язаною з подальшим розоб'язуванням існуючого в науці та корисного понятійного навантаження, але ніяк не з позицією ототожнення значень термінів.

Слід звернути увагу на те, що до тепер вчені не дійшли єдиної думки щодо трактування поняття ефект. Надані ними визначення даної категорії можна поєднати у два підходи: результатний (ефект – це результат) та кориснісний (ефект – це корисність певного об'єкту/системи або відтворюваних цим об'єктом результатів). Крім того, значну розбіжність думок вчених викликала база оцінювання ефекту. Тож групування наданих визначень доцільно здійснювати за двома критеріями: сутністю категорії та базою оцінювання ефекту (див. таблицю).

В.М. Ячменьова звужує поняття ефекту до вартісного, І.А. Бланк навпаки ототожнює з родовою

категорією – результатом, С.Л. Сорокін знову таки звужує через цілу низку додаткових ознак, Е.І. Бочкарева надає терміну «ефект» замість економічного фізичне тлумачення (яке теж використовується у економічній теорії, але це все ж таки звуження економічного значення терміну), О.І. Олексюк поєднує позитивність і негативність (як риса конструювання дефініції це скоріше негативна риса, але як коментар до дефініції, який надано разом, – це має рацію за умов проблемності поширених тлумачень, – наприклад, розвиток може бути як прогресом, так і регресом, тобто позитивним і негативним, але це за умов поширеності виключно позитивного тлумачення по-

требує коментаря до дефініції) та тим самим наближається до визначення Е.І. Бочкаревої, але через надання ознак цілеспрямованості чи спонтанності усуває ототожнення з фізичним визначенням та з родовою категорією результату. Така певна еkleктичність визначення, яку демонструє О.І. Олексюк не є позитивною рисою наукових текстів, але слід визнати, що з наведених визначень таке визначення найкраще відповідає тій референції слова «ефект», на яку має вказати шляхом використання інших слів (звісно, що завдання надавати значення знаків за допомогою інших знаків не є тривіальним у науці).

Таблиця

Підходи до визначення поняття «ефект»

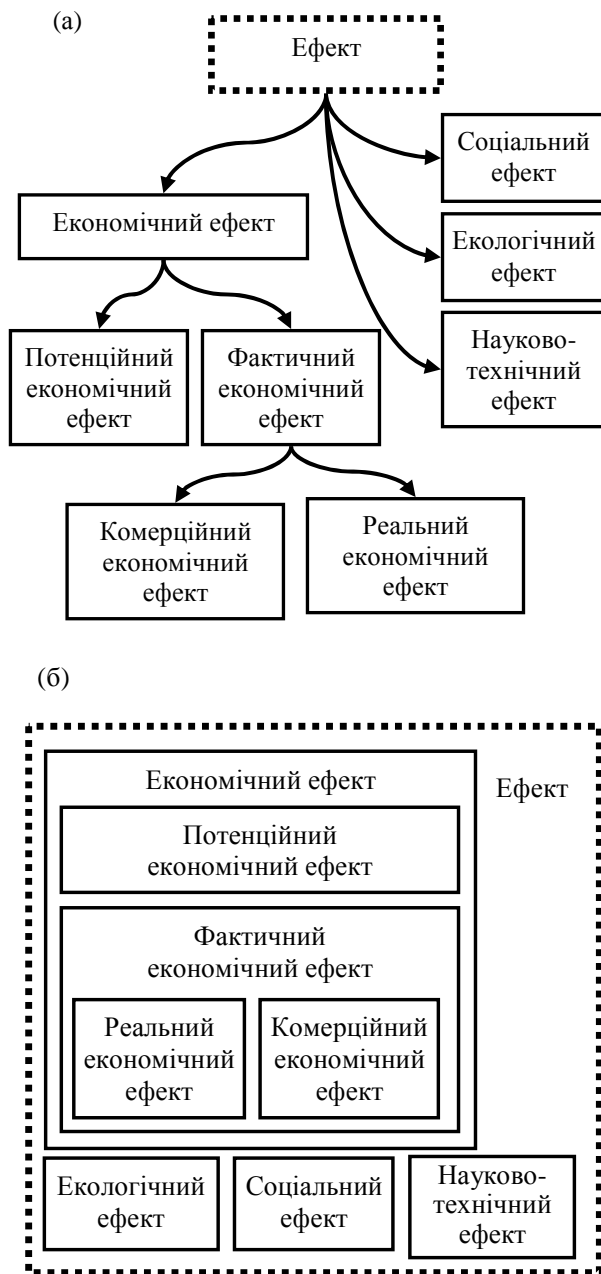
Підхід до визначення сутності поняття «ефект»	Автори	Трактування поняття «ефект»	Показники вимірювання ефекту
Результатний	В. М. Ячменьова [30]	Корисний результат виражений у вартісній оцінці	Зниження витрат; приріст доходу або прибутку
	І. А. Бланк [3, с. 380-381]	Результат, що досягається за рахунок здійснення різних видів діяльності або проведення окремих заходів і операцій	Додаткова сума отриманого валового або чистого доходу; зниження витрат; додатковий балансовий (валовий), маржинальний або чистий прибуток; приріст ринкової вартості підприємства, приріст чистого грошового потоку тощо
	С. Л. Соркін [21, с. 13]	Кінцевий результат, що може вимірюватись сумою прибутку, доданої вартості, економією ресурсів (витрат) як сукупних, так і окремих елементів	Приріст прибутку, доданої вартості; економія ресурсів (витрат) як сукупних, так і окремих елементів
	Е. І. Бочкарева [4]	Результат, наслідок певних причин, дій. Ефект вимірюється у матеріальному, соціальному і грошовому вираженні	Додатково вироблена продукція; показники поліпшення здоров'я населення
Кориснісний	О. І. Олексюк [12]	Цільова корисність позитивних і негативних ефектів протягом часу, тобто цілеспрямована чи спонтанна її зміна, яка прямо чи опосередковано пов'язана з реалізованою дією (операцією)	Сукупність показників, що характеризують певні види ефекту (економічний, науково-технічний, соціальний тощо)

Отже, як впливає з огляду та розбору змісту таблиці, О.І. Олексюк, надаючи найбільш точного, на думку авторів, визначення поняття «ефект», здійснив також типологізацію видів ефекту. На нашу думку слід розрізняти саме «види» ефектів та «види тлумачень» цієї категорії. Перші є дериватною категорією, яка відбиває певну складову загального ефекту, а другі є способом розуміння сутності загального ефекту. При чому певні види тлумачень також можна визнати дериватними, оскільки вони виникають тільки після того, як вже виникли або були усвідомлені певні інші. Так тлумачення ефекту як абсолютного показника ефективності могло відбутися тільки після того, як загальну категорію ефективності за певною ознакою було поділено на абсолютні та відносні оцінки, а сама категорія ефективності є дериватною до поняття ефекту. Таким чином, тлумачення ефекту як абсолютних оцінок ефективності відбувається за певним колом вико-

ристання знаку «ефект» та є дериватною сутністю до більш первинного розуміння категорії «ефект».

Проте, надаючи дефініцію терміну «ефект» вчені доволі часто обмежуються урахуванням лише одного або кількох з розглянутих аспектів. Найчастіше визначають економічний ефект, трактуючи його як абсолютну економію у вигляді зниження собівартості або приросту прибутку, яку отримують від реалізації певних заходів дій тощо. Такої думки дотримуються А.П. Ковальов, М.К. Кочалос [29], А.Д. Шеремет та Р.С. Сайфулін [26].

Види ефекту, що виокремлено та описано О.І. Олексюком та підтримано більшістю вітчизняних та зарубіжних вчених, подано на рис. 2 (з демонстрацією можливості різних способів графічного відбиття однієї та тієї ж концептуалізації, – це лише демонстрація різниці у використанні можливих способів, яка не претендує на узагальнення всіх способів візуалізації).

Рис. 2. Види ефектів (приклад двох шляхів візуалізації концептуалізації: (а) за теорією графів, (б) за теорією множин)

Подані на рис. 2 види ефектів у використаних джерелах трактують таким чином: 1) економічний ефект – це різниця між вартісною оцінкою результатів і вартісною оцінкою сукупних витрат ресурсів на всіх етапах реалізації або здійснення заходів (складові економічного ефекту: прибуток від виробничо-експлуатаційної діяльності, зниження собівартості за рахунок економії матеріально-технічних ресурсів, приріст обсягу продаж, підвищення рівня використання виробничих потужностей, скорочення строків будівництва, зростання строку служби основних фондів, підвищення фондівіддачі, зростання продуктивності праці, прискорення обороту оборотних засобів, прибуток від ліцензій та від

впровадження патентів і ноу-хау та інші); 2) науково-технічний ефект характеризує кількість впроваджених науково-технічних засобів, зростання питомої ваги прогресивних технологічних процесів та нових інформаційних технологій, підвищення коефіцієнту автоматизації та організаційного рівня виробництва і праці, кількість патентів або авторських свідоцтв тощо; 3) соціальний ефект пов'язаний з соціальним захистом трудівників: утворенням або відновленням робочих місць, підвищенням рівня зайнятості населення, підвищенням заробітної плати і доходів, забезпеченням безпеки життєдіяльності, задоволенням соціальних і духовних потреб, підвищенням кваліфікації робітників, зростанням якості і тривалості життя людини; 4) екологічний ефект досягається зниженням викидів шкідливих речовин у навколишнє середовище, зниженням відходів виробництва, утилізацією і регенерацією ТПВ і осадів стічних вод, впровадженням енергомістких виробництв, оборотних циклів використання природних ресурсів (вод), підвищенням ергономічності і покращенням екологічності вироблених товарів або послуг (шумове забруднення, вібрація, магнітне поле, радіаційний фон, хімічні речовини, що викликають алергію), зниженням штрафів за забруднення навколишнього середовища (перевищення ПДК, ПДВ).

Отже, ефект, як економічна категорія, враховує всі видові аспекти отриманого внаслідок реалізації певних дій результату, що дозволяє використати дану категорію при розрахунку ефективності цих дій, але навіть у такому розширеному тлумаченні можна роздивитись зменшення обсягу поняття, бо не враховано і деякі інші тлумачення ефекту, які теж існують у науці: економічного, але не у вартісному виміру, або компаративного, або програмно-цільового, тощо. Іншими словами, ефект за призначенням та поширеними уявленнями має виступати однією з обов'язкових складових у визначенні показників ефективності, а тому видове різноманіття ефективності має бути забезпечено видовим різноманіттям ефекту. Але й слід визнати, що більш широке тлумачення має бути забезпеченим не переліком відомих окремих видів ефектів, а визначенням загальних (універсальних) видових рис категорії.

Але й використання поняття ефективності як групи показників співвідношення ефекту та витрат на його отримання, які показують певну результативність діяльності підприємства, теж не може задовольнити у контексті оцінювання використання економічного потенціалу регіону, бо коли йде мова про капітал або людський потенціал, у контексті якої завжди також йде мова й про окупність капіталу та про оплату праці, то таке тлумачення стає доречним, але коли мова йде про видобуток сировини та про подібне «використання» того, що надає природа (а на рівні регіону, на відміну від рівня підприємства, завжди частина матеріальних ресурсів має природне походження, а не отримано через контракцію), то

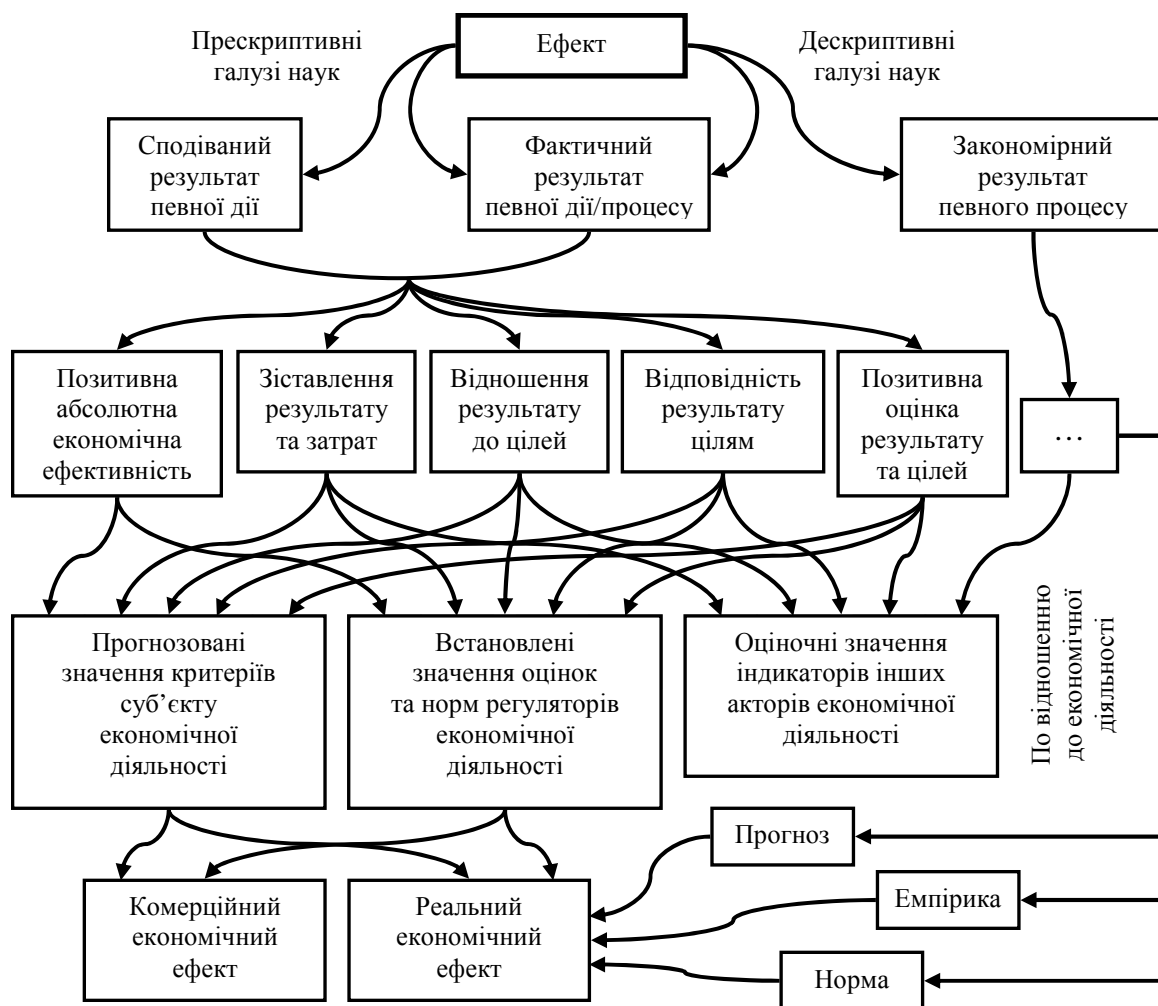

Рис. 3. Ієрархія тлумачень категорії «ефект»

у використанні такого тлумачення майже немає сенсу. Це спонукає зосередити увагу на інших концептах ефективності.

Окрім терміну «ефективність» також використовують такі дериватні та більш вузькі за змістом терміни як абсолютна ефективність, відносна ефективність, гранична ефективність, тощо; та такі дещо інші за змістом терміни як ефективність за Парето, Х-ефективність, оптимальна ефективність, алокативна ефективність, Х-неефективність тощо. Якщо абсолютна та відносна ефективність є звуженням сенсу поширенішого тлумачення, якому, як зазначено, бракує достатньої відповідності до умов використання у разі оцінювання використання економічного потенціалу регіону, то звуженим дериватам так само бракує цієї достатньої відповідності. Оскільки концепція ефективності за Парето (та її окремий випадок – Х-ефективність) пропонують дещо інше тлумачення, оригінальне, то ця оригінальність спонукає звернутися до цих концептів, щоб знайти способи вирішення завдання використання економічного потенціалу регіону. Але навіть у тлумаченнях цих термінів, які мають більш вузькі значення, – та через це повинні бути більш однозначними, – мож-

на розвинути розбіжності у тлумаченнях. Так Х. Лейбенштайн [1] визначає поняття Х-ефективності як концепцію ефективності функціонування підприємства, за якою це є використаною можливістю досягнення максимального технічно допустимого випуску продукції за наявних ресурсів, або виробництво певного обсягу продукції з найменшими витратами використовуваних ресурсів. Але те саме Лейбенштайнове поняття Х-ефективності В.О. Гетьманський [6] визначає як такий стан виробництва, у якому фактичні витрати фірми за будь-яким обсягом виробництва є більшими, ніж мінімально можливі. Визначення Гетьманського може мати декілька тлумачень: від того, що досягнуто найефективнішого стану (але тоді слід вважати, що у виразі «за будь-яким обсягом виробництва» малось на увазі «за будь-яким *іншим* обсягом виробництва»), до того, що стан має диспропорцію у ресурсах, та тому не може досягти найефективнішого стану. Тобто тлумачення можуть бути майже діаметрально протилежні за змістом.

У такий спосіб можна тлумачити й визначення (або просто вислів) М.Л. Шестака [26], що функціонування підприємства вважають Х-ефективним,

якщо воно виробляє (реалізує) за наявності таких ресурсів, як робітники, обладнання і кращий доступ до технологій, максимально можливий обсяг продукції. Якщо тлумачити думку М.Л. Шестака після тлумачення дефініції В.О. Гетманського, то можна помітити, що обидві протилежні інтерпретації тієї дефініції можна також застосувати й у цьому випадку: можна казати, що фірма повністю використовує ресурси (та ще й має доступ до найкращих), а можна казати, що за наявної структури ресурсів фірма виробляє максимально можливий обсяг продукції, тобто такий, що лімітовано вузьким місцем у її структурі виробничих та ресурсних фондів.

Сутність Х-ефективності як окремої концепції ефективності функціонування підприємства полягає у визнанні для окремого аналізованого випадку факту досягнення максимально технічно припустимого обсягу випуску продукції за наявних ресурсів, або виробництво певного обсягу з найменшими затратами потрібних для цього ресурсів. Оскільки ресурси слід поділяти на ті, що є умовно змінюваними у плановому горизонті та умовно фіксованими, то неможна однаково ставити можливість досягнення максимально припустимого обсягу випуску продукції у залежність від всіх ресурсів, – більш вагому роль у визнанні такого максимально припустимого обсягу відіграють капітальні ресурси, але тоді максимально припустимий обсяг певною мірою збігається зі значенням виробничої потужності (або виробничої спроможності за окремими групами ресурсів). Саме тому зазвичай під Х-ефективністю розуміють повну відсутність надлишкової потужності. Але й неможна припускати ототожнення максимально припустимого обсягу за наявних ресурсів та максимально припустимого обсягу за наявних пропускних спроможностей, бо розширення складу ресурсів, які слід враховувати не є таким фактом, що не впливає на максимально допустимий обсяг, та авжеж не збільшує максимально припустимий обсяг, а потенційно зменшує його. Крім того, не слід забувати про те, що мова йде не про один максимально можливий обсяг, а про множину потенційно можливих максимальних обсягів, – при цьому кожний окремих елемент цієї множини є результатом вирішення оптимізаційної задачі, а за концепцією обмеженої раціональності Г. Саймона неможна бути впевненими, що такі оптимальні значення є відомими. Тому певною мірою методологічно вірним є положення, яке поділяє Х-ефективність на теоретичну та емпіричну: перша – вказує на те, що в принципі ще більш гарні результати в роботі господарського об'єкту недосяжні; друга вказує, що жодний з відомих господарських об'єктів не може працювати краще.

В класичній концепції аллокативної (розподільної) ефективності розглядається розподіл ресурсів у всіх сферах господарства. За концепцією Х-ефективності розглядається майже повний набір ресурсів та визначається множина всіх потенційно оп-

тимальних програм виробництва продукції, але можливість найкращого використання цих наявних ресурсів в інших сферах діяльності не враховано. Існуючі тлумачення емпіричної Х-ефективності наближають її до поняття максимального використання виробничої потужності, але слід запобігати такого ототожнення. Для демонстрації існування й інших таких наближених до поняття максимального використання виробничої потужності оцінок ефективності господарської діяльності наведемо як приклад ефективності за І.С. Гостевої, яка теж спирається у своєму дослідженні на оцінювання використання множини пропускних спроможностей підрозділів господарського об'єкту, – її спосіб оцінювання використання наявних капітальних ресурсів у роботі [7] стає нібито зворотним до ефективності, тобто оцінює не саме зиск, який слід максимізувати, а оцінює потенційні втрати зиску (що напевно розвиває ідею критерію прийняття рішення за Севіджем, а тому можна декларувати й існування ефективності за Севіджем), які слід мінімізувати. Але така зворотність у показниках оцінки не є суто дублюванням оцінок ефективності у іншій формі, бо потребує існування межі ефективності, досягнути якої слід намагатися, тобто така оцінка як потенційна втрата зиску використовує не тільки концепт фактичної ефективності використання ресурсів, а й концепт потенційної ефективності використання ресурсів (що наближає її до оцінок альтернативної вартості, але за призначенням, а не за значенням), а тому є більш розвинутою. Причому з огляду на те, що у роботах І.С. Гостевої втрату зиску поділено на фактичну та потенційну, то й концепт ефективності за Гостевою, який можна розуміти як антипод втрати зиску, слід поділяти на дві окремих категорії, що оцінюють потенційне та фактичне досягнення найкращої ефективності.

Розгляд тлумачень ефективності та зокрема Х-ефективності демонструє, що іноді спроби знайти нову концепцію оцінювання є лише новими формулюваннями тієї ж самої ідеї (у великій множині існуючих визначень економічної ефективності більшість є дублюванням одна одною, хоча іноді претендують на певне окреме значення), а іноді лише навіть спроба виразити ту ж саму концептуальну засадку оцінювання іншими словами може стати новим концептом оцінювання, – найбільш показовим у цьому сенсі стає визначення Х-ефективності В. О. Гетьманським. Тому слід поділяти тлумачення не тільки за їхніми дефініціями, а й у системі їхнього відношення одне до одного – так, як це було зроблено з тлумаченнями терміну «ефект». Таким чином, складання схеми, яка б відбивала такі зв'язки, стає одним з завдань дослідження, вирішення якого стало одним з етапів систематизації тлумачень категорії «ефективність», яку подано на рис. 5 в остаточному для виконаних етапів дослідження вигляді.

Окрім Г. Лейбенштайна, який вперше обґрунтував концепцію Х-ефективності та визначив її як

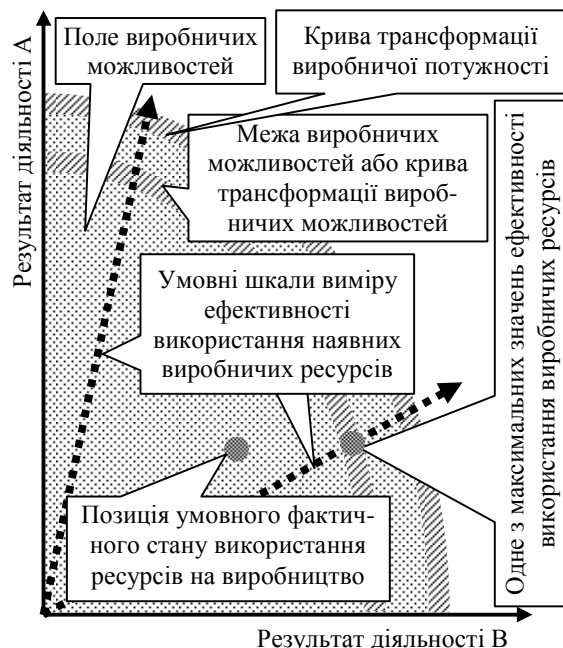
концепцію ефективності функціонування підприємства, було розглянуто визначення В. О. Гетьманського, який розумів під Х-ефективністю «такий стан виробництва, при якому фактичні витрати фірми при будь-якому обсязі виробництва більше, ніж мінімально можливі» та деякі інші, які скоріше повторюють значення оригінального тлумачення Лейбенштайна, лише уточнюючи склад ресурсів та умови визначення обмежуючих обсягів виробництва чинників: на думку М.Л. Шестака [27] та Я.В. Світличної [19], функціонування підприємства вважають Х-ефективним, якщо воно виробляє (реалізує) за наявності таких ресурсів, як робітники, обладнання і кращий доступ до технологій, максимально можливий обсяг продукції; О.М. Рац [18], Н.М. Розанова, І.Д. Падерін [15] та Є.В. Градобоев [8] розглядають Х-ефективність як ринкову ситуацію, за якої витрати виробництва в умовах монополії нижче, ніж в умовах конкуренції; А.Н. Тищенко [24] та О.І. Ященко [31] під Х-ефективністю розуміють такий стан виробництва, при якому забезпечується максимальна віддача від використаних у процесі виробництва ресурсів.

Отже, як об'єкти аналізу виділено та розглянуто близько десяти тлумачень. Сутність кожної інтерпретації зводиться до поєднання різних факторів з метою забезпечення максимальної ефективності виробництва відповідно до певних екзогенних та ендогенних чинників, які визначають способи організації діяльності підприємств чи їх структурних підрозділів, використання наявних умов, ресурсів тощо. Такий аналіз дає змогу висунути певні гіпотези та дійти певних висновків.

Пропозиції. З одного боку використання ефективності за Парето та Х-ефективності теж має недоліки, бо розглядає не фактичний стан та фактичну ефективність, а скоріше найкращу ефективність (одну з тих ефективностей, які характеризують множини станів повного використання ресурсів та є ефективними за Парето без врахування схильності суб'єктів визначати суб'єктивну перевагу між цими станами), а в деяких випадках – навіть оптимальну (тобто певну з множини ефективних за Парето станів використання ресурсів, яку визначено за складеним критерієм схильності якогось зі суб'єктів). Схематично це можна представити, користуючись логікою побудови кривої виробничих можливостей, адже проблема найефективнішого розподілу та використання наявних ресурсів є актуальною для соціально-економічної системи як країни в цілому, так і окремого регіону (рис. 4).

Іноді виробничу можливість тлумачать як щось більше за значенням, ніж виробнича потужність, – цю хибу маємо прокоментувати, бо поняття економічного потенціалу є ще більш розширене по відношенню до виробничої потужності за базою чинників та умов виробництва та обсягів діяльності, які мають бути враховані, ніж виробнича можливість, а тому всі хиби щодо тлумачення закономірностей по

зіставленню виробничої можливості та виробничої потужності стають більш гіпертрофовані у випадках тлумачення економічного потенціалу. Так ось слід чітко усвідомлювати, що збільшення бази чинників, які мають бути враховані у процесі визначення максимально можливих обсягів виробництва, ці потенційні обсяги виробництва можуть бути тільки зменшені за значенням, бо ніякий додатковий чинник не компенсує силу дії вже визначених лімітуючих чинників, але може стати новим лімітуючим чинником. Саме цю тезу відбито у концептуальній побудові на рис. 4.

Рис. 4. Сполучення концептів «межі виробничих можливостей»/«кривої трансформації виробничих можливостей», «кривої трансформації виробничої можливості» та оцінки Х-ефективності стану використання економічного потенціалу регіону

Як бачимо на рис. 4 є певна ступінь наближення фактичного стану розподілу та використання ресурсів, до «ідеального» стану, який визначається Х-ефективністю за Лейбенштайном, – розбіжність між фактичним станом та «ідеальним» станом саме й визначає ефективність використання економічного потенціалу регіону.

Але розбіжність у тлумаченнях, хоча і є негативною в термінологічному плані, але в практичному надає можливість розвинути те тлумачення використання економічного потенціалу, яке дозволяє вирішувати завдання оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону. Це рішення полягає у порівнянні Х-ефективності за Лейбенштайном (теоретичної) та Х-ефективності за дещо «песимістичними» тлумаченнями інших авторів, яку можна у деяких випадках ототожнювати з емпіричною Х-ефективністю за Лейбенштайном.

Таке порівняння може надавати індекс ефективного використання, або буде говорити про те, на скільки відсотків досягнуто найкращого стану за наявних у регіоні ресурсів. Більш того, об'єктом порівняння можуть ставати не тільки рівні фактичного використання ресурсів, а й рівень використання виробничої потужності, поява якої вже є продуктом діяльності людини (наявність невикористаних ресурсів може вказувати на порівняльну оцінку великих природних багатств, а не на порівняльну оцінку низького рівня господарської діяльності людини у регіоні). Крім того, варіант тлумачення Х-ефективності за Гетьманським вказує на можливість та доцільність пропозиції ще й порівняльної оцінки вичерпання або невичерпання потенційної ефективності через диспропорцію ресурсів та капіталу у пропускних спроможностях господарських об'єктів та у виробничій потужності цілком. Таким чином, можуть бути запропонованими три способи оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону, які слід вважати конкретними способами оцінювання Х-ефективності: а) порівняльна оцінка вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану використання наявних ресурсів регіону, б) порівняльна оцінка вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану використання виробничих потужностей регіону, в) порівняльна оцінка вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану організації наявних ресурсів у виробничих спроможностях та у виробничих потужностях цілком господарчих об'єктів регіону. Останній спосіб оцінювання спрямовано на встановлення рівня оцінювання диспропорцій у структурі наявних на виробництвах ресурсів, але оскільки така диспропорція є результатом людської діяльності, то вона вказує саме на рівень організації. Якщо запропонувати такий показник для оцінювання диспропорцій у природних ресурсах, то він би вказував саме на диспропорцію, а не на рівень організації. Але таку диспропорцію слід встановлювати по відношенню до конкретного способу виробництва та конкретного технологічного укладу (бо пропорції потреби у ресурсах будуть зовсім різними для різних технологічних укладів), а це є задачею ще більш складною, ніж ті завдання оцінювання, які мають бути вирішені за запропонованими способами оцінювання використання економічного потенціалу регіону. Три запропоновані способи включено до схеми на рис. 5.

Висновки та шляхи подальшого дослідження. На основі проведеного аналізу та наведених пропозицій можна дійти певних висновків. А саме: 1) існує значна некогерентність у наявній множині визначень терміну «економічна ефективність» за різними літературними джерелами між собою та у контекстах їхнього використання; 2) затребуваною є не тільки існуюча множинність окремих видів економічної ефективності, а й множинність видів ін-

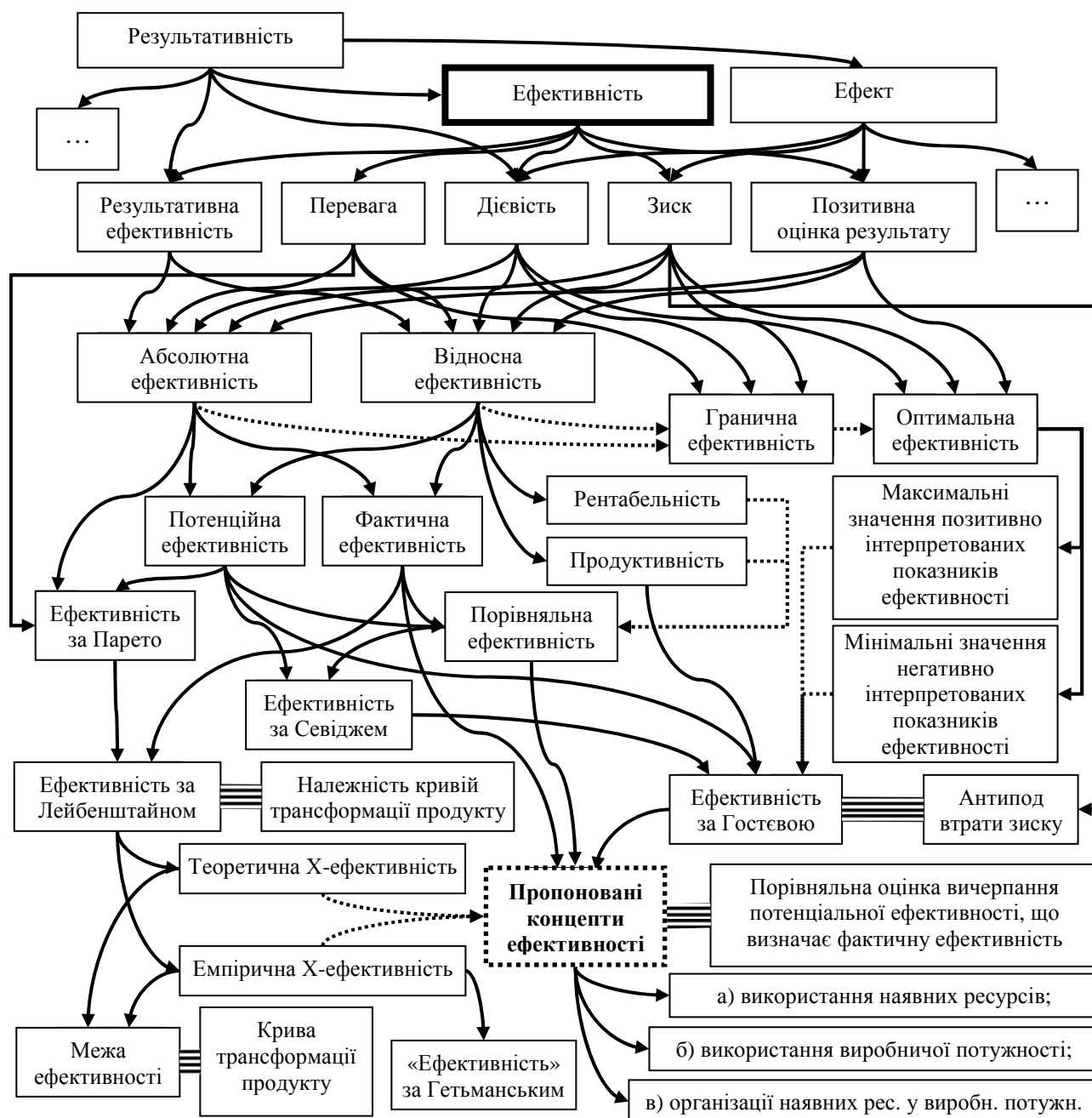
терпретацій економічної ефективності та економічного ефекту; 3) тлумачення терміну «ефект» мають два полюси, які задають семантичне коло від підмножини сподіваних результатів (що відповідають меті, або будь-яким значенням критеріїв, тобто оцінок ступеня відповідності результатів меті) до фактичних, емпіричних, прогнозованих або навіть нормативних але закономірних результатів певних процесів.

На основі проведення розробки за темою дослідження можемо дійти таких висновків: 1) використання ефективності як групи показників співвідношення ефекту та витрат на його отримання, які показують певну результативність діяльності підприємства, не може задовольнити як оціночні показники у контексті оцінювання використання економічного потенціалу регіону, бо вони більш пристосовані для оцінювання комерційної ефективності діяльності підприємств за результатами контракти і не є достатньо інформативними, бо на рівні регіону, на відміну від рівня підприємства, завжди частина матеріальних ресурсів має природне походження, а не отримано через контракцію; 2) виконана систематизація існуючих інтерпретацій термінів «ефект» і «ефективність» дає змогу дійти висновку про багаторівневу дериватність багатьох з тлумачень, хоча це не завжди відбито у термінологічному плані, що робить актуальними завдання удосконалення цього затребуваного термінологічного кластеру шляхом до означення та розобозначення термінів; 3) найбільш перспективним напрямком для оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону здається підгрупа тлумачень, які базуються на понятті Х-ефективності Х. Лейбенштайна або розвивають її; 4) у дослідженні запропоновано три способи оцінювання ефективності використання економічного потенціалу регіону, які слід вважати конкретними способами оцінювання Х-ефективності: а) порівняльну оцінку вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану використання наявних ресурсів регіону, б) порівняльну оцінку вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану використання виробничих потужностей регіону, в) порівняльну оцінку вичерпання потенційної ефективності, що визначає фактичну ефективність стану організації наявних ресурсів у виробничих спроможностях господарчих об'єктів регіону.

Література

1. **Leibenstein, Harvey.** Allocative Efficiency vs. "X-Efficiency". *The American Economic Review*, 1966, June. Vol. LVI.
2. **Адрійчук В. Г.** Економіка аграрних підприємств: підручник. – 3-е вид., доп. і перероб. Київ: КНЕУ, 2015. 778 с.
3. **Бланк І. А.** Словарь-справочник финансового менеджера. Киев: «Ника-Центр», 1998. – 480 с.
4. **Бочкарева Е. І.** Методичні підходи до оцінювання економічних результатів на підприємствах

Рис. 5. Види тлумачень категорії «економічна ефективність» у контексті оцінювання використання економічного потенціалу регіону та місце у цій системі видів тих, що запропоновано у дослідженні

малого бізнесу. *Моделювання регіональної економіки*. 2013. № 1. С. 156-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2013_1_19. 5. **Галгаш Р. А.** Регіональні кластери підприємств: розвиток та стратегічна координація: монографія. Севе́родонецьк: вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. 344 с. 6. **Гетьманський В. О.** Економічна природа та теоретична сутність ефективності функціонування підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.13. С. 100–104. 7. **Гостева І. С.** Потенційна втрата зиску від недовикористання виробничого ресурсного потенціалу. *Економіка. Менеджмент. Підприємство*. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 18. Ч. 2. Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2007. С. 9-16.

8. **Градобоев Е. В.** Особенности оценки эффективности деятельности промышленных предприятий: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук. Иркутск, 2009. 24 с. 9. **Долан Э. Дж., Линдсей Д.** Рынок: микроэкономическая модель / пер. с англ. В. Лукашевича и др.; под общ. ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича. С.-Пб., 1992. 496 с. 10. **Лямец В. І., Тевяшев А. Д.** Системний аналіз. Вступний курс. Харків: ХНУРЕ, 2014. 448 с. 11. **Нусінов В. Я., Шура Н. О.** Еволюція наукових поглядів на трактування економічного потенціалу підприємства. *Молодий вчений*. 2016. № 1(1). С. 128-133. 12. **Олексюк О. І.** Економіка результативності діяльності підприємства: монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 362 с. 13. **Основи економічної тео-**

рії / С.В. Мочерний, С.А. Єрохін, Л.О. Канищенко та ін. Київ: Знання, 2000. 789 с. 14. **Орлов П.А.** Экономика предприятия : учеб. пособие. Харьков: РИО ХГЭУ, 2016. 401 с. 15. **Падерин И. Д.** Научные и практические аспекты повышения экономической эффективности современного предприятия. *Вісник Академії економічних наук України*. 2003. № 1. С. 89–95. 16. **Поклонський С. Т.,** Мухопадов В.Г. Экономика підприємства : навч. посібник. Київ: Віктар, 2016. 178 с. 17. **Рац О. М.** Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства». *Економічний простір*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. № 15. С. 275–285. 18. **Рибін В. С.** Планирование эффективности и интенсификация производства в машиностроении. СПб: Машиностроение, 2017. 128 с. 19. **Світлична Я. В.** Оцінка та забезпечення економічної результативності функціонування дорожньобудівельних підприємств: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук. Харків, 2002. 16 с. 20. **Сініцина Т. А.** Клієнтоорієнтований маркетинг на базі сучасних інформаційних технологій. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2014. Т. 19. Вип. 3(2). С. 215–219. 21. **Соркин С. Л.** Эффективность внешнеэкономической деятельности: понятие, измерение и оценка: моногр. Гродно: ГрГУ, 2017. 130 с. 22. **Сурмин Ю. П.** Теория систем и системный анализ. Киев: МАУП, 2003. 368 с. 23. **Темченко А. Г.** Оценка эффективности технологии горных работ на карьерах. *Металлург. и горноруд. пром-сть*. 2015. № 4. С. 67–69. 24. **Тищенко А. Н.,** Кизим Н. А., Догайдайло Я. В. Экономическая результативность деятельности предприятия: монография. Харьков: ИНЖЭК, 2005. 144 с. 25. **Турило А. М.,** Вчерашня І. С. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття "економічна активність підприємства". *Фінанси України*. 2011. № 10. С. 79–84. 26. **Шеремет А. Д.,** Сайфулин Р. С. Финансы предприятий. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Инфра-М, 2015. 343 с. 27. **Шестак М. Л.** Теоретичний аналіз змісту та особливостей застосування категорії «економічна ефективність». *Економічний форум*. 2014. № 3. С. 12–17. 28. **Шнипко О.** Нагромадження основного капіталу як фактор конкурентоспроможності економіки. *Економіка України*. 2015. № 7. С. 23–35. 29. *Экономическая эффективность новой техники в машиностроении* / А. П. Ковалев, Н. К. Кочалос, А. А. Колобов. Москва: Машиностроение, 2017. 255 с. 30. **Ячменьова В. М.,** Височина М. В., Сулима О. Й. Эффективность управления діяльністю промислового підприємства та діагностика загроз: монографія. Сімферополь: ВД АРІАЛ, 2010. 472 с. 31. **Яценко О. І.,** Романюк О. П. Економічні та соціальні аспекти оцінки ефективності. *Науковий вісник НДТУ України*. 2008. Вип. 18.6. С. 237–238.

References

1. Leibenstein, Harvey. (1966). Allocative Efficiency vs. "X-Efficiency". *The American Economic Review*, June, Vol. LVI.

2. Adryuchuk V. H. (2015). Экономика аhrарных підприємств: підручник. – 3-е vyd., dop. i pererob. Kyiv, KNEU. 778 s. [in Ukrainian].

3. Blank Y. A. (1998). Slovar'-spravochnik finansovoho menedzhera. Kyiv, «Nyka-Tsentr» [in Russian].

4. Bochkareva E. I. (2013). Metodychni pidkhody do otsynuyannya ekonomichnykh rezul'tativ na pidpryyemstvakh maloho biznesu. *Modelyuvannya rehional'noyi ekonomiky*, 1, pp. 156–164. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2013_1_19 [in Ukrainian].

5. Halhash R.A. (2017). Rehional'ni klasteri pidpryyemstv: rozvytok ta stratehichna koordynatsiya : monohrafiya. Syevyerodons'k, vyd-vo SNU im.V.Dalya, 2017. 344 s. [in Ukrainian].

6. Het'mans'kyu V. O. (2009). Ekonomichna pryroda ta teoretychna sutnist' efektyvnosti funktsionuvannya pidpryyemstv. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, Vyp. 19.13, pp. 100–104 [in Ukrainian].

7. Hostyeva I. S. (2007). Potentsiyna vtrata zysku vid nedovykorys-tannya vyrobnychoho resursnoho potentsialu // *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryyemnytstvo*. Zb. nauk. prats' Skhidno-ukrayins'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalya. Vyp. 18. CH. 2, pp. 9–16. [in Ukrainian].

8. Hradoboev E. V. (2009). Osobennosty otsenky éffektyvnosti deya-tel'nosti promyshlennykh predpryyaty: avtoref. dys. na soysk. uchen. stepeny kand. ékon. nauk. Yrkutsk [in Russian].

9. Dolan É. Dzh, Lyndsey D. (1992). Rynok: mykroekonomycheskaya model' / Per. s anhl. V. Lukashevycha y dr.; Pod obshch. red. B. Lysovyka y V. Lukashevycha. S.-Pb. [in Russian].

10. Lyamets' V.I., Tevyashev A.D. Systemnyy analiz. Vstupnyy kurs. Kharkiv, KHNURE [in Ukrainian].

11. Nusinov V. YA., Shura N. O. (2016). Evolyutsiya naukovykh pohlyadiv na traktu-vannya ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstva. *Molody vchenyy*, 1(1), pp. 128–133 [in Ukrainian].

12. Oleksyuk O. I. (2008). Ekonomika rezul'tatyvnosti diyal'nosti pidpryyemstva: monohrafiya. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].

13. Mochernyy S.V., Yero-khin S.A., Kanishchenko L.O. et al. (2000). Osnovy ekonomichnoyi teorii. Kyiv, Znannya [in Ukrainian].

14. Orlov P.A. Ékonomyka predpryyaty: ucheb. posobyе. Kharkov, RYO KhHEU [in Russian].

15. Paderyn Y. D. (2003). Nauchnye y praktycheskye aspekty povyshenyya ékonomycheskoy éffektyvnosti sovremennoho predpryyaty. *Visnyk Akademiyi ekonomichnykh nauk Ukrayiny*, 1, pp. 89–95 [in Russian].

16. Poklons'kyu S.T., Mukhopadov V.H. (2016). Ekonomika pidpryyemstva: navch. posibnyk. Kyiv, Viktar [in Ukrainian].

17. Rats O. M. (2008). Vyznachennya sutnosti ponyattya «efektyvnist' funktsionuvannya pidpryyemstva». *Ekonomich-nyy prostir*: zb. nauk. prats'. № 15. Dnipropetrovs'k, PDABA, pp. 275–285 [in Ukrainian].

18. Rybin V. S. (2017). Planirovanye éffektyvnosti y intensyfykatsyya proyzvodstva v mashynostroenny. SPb, Mashynostroenye [in Russian].

19. Svitlychna YA. V. (2002). Otsinka ta zabezpechennya ekonomichnoyi rezul'tatyvnosti funktsionuvannya dorozhn'obudivel'nykh pidpryyemstv: avtoref. dys. na

soysk. uchen. stepeny kand. ékon. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].

20. Snytytsyna T. A. (2014). Kliyentooriyentovanyu marketynh na bazi suchasnykh informatsiynykh tekhnolohiy. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika*, Vol. 19, Issue 3(2), pp. 215-219 [in Ukrainian].

21. Sorkyn S. L. (2017). Éffektyvnost' vneshne-ékonomycheskoy deyatel'nosti: ponyatyie, yzmerenye y otsenka: monohr. Hrodno, HrHU [in Russian].

22. Surmyn Yu.P. (2003). Teoryya system y systemnyy analiz. Kyiv, MAUP [in Russian].

23. Temchenko A. H. (2015). Otsenka éffektyvnosti tekhnolohyy hornykh robot na kar'erakh. *Metallurh. y hornorud. prom-st'*, 4, pp. 67-69 [in Russian].

24. Tyshchenko A. N., Kyzym N. A., Dohaydaylo Ya. V. (2005). Ékonomycheskaya rezul'tatyvnost' deyatel'nosti predpryyatyya: monohrafiya. Kharkov, YNZHEK [in Russian].

25. Turylo A. M., Vcherashnya I. S. Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachennya ponyattya "ekonomichna aktyvnist' pidpryyemstva". *Finansy Ukrainy*, 10, pp. 79-84 [in Ukrainian].

26. Sheremet A. D., Sayfulyn R. S. (2015). Fynansy predpryyatyy. Yzd. 2-e, pererab. y dop. Moscow, INFRA-M [in Russian].

27. Shestak M. L. (2014). Teoretychnyy analiz zmistu ta osoblyvostey zastosuvannya katehoriyi «ekonomichna efektyvnist'». *Ekonomichnyy forum*, 3, pp. 12–17 [in Ukrainian].

28. Shnytko O. (2015). Nahromadzhennya osnovnoho kapitalu yak faktor konkurentospromozhnosti ekonomiky. *Ekonomika Ukrainy*, 7, pp. 23-35 [in Ukrainian].

29. Kovalev A. P., Kochalos N. K., Kolobov A. A. (2017). Ékonomycheskaya éffektyvnost' novoy tekhniky v mashy-nostroenyu. Moscow, Mashynostroenye [in Russian].

30. Yachmen'ova V. M., Vysochyna M. V., Sulyma O. Y. (2010). Efektyvnist' upravlinnya diyal'nisty promyslovoho pidpryyemstva ta diahnozyka zahroz: monohrafiya. Simferopol', VD ARIAL [in Ukrainian].

31. Yashchenko O. I., Romanyuk O. P. (2008). Ekonomichni ta sotsial'ni aspekty otsinky efektyvnosti. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrainy*, Vyp. 18.6, pp. 237–238 [in Ukrainian].

Паничок М. Ю., Кривуля П. В. Приспособність різних підходів щодо інтерпретування категорій «ефект» та «ефективність» для вирішення завдань оцінювання використання економічного потенціалу регіону

Розглянуто можливість застосування різних інтерпретацій категорій «ефект» і «ефективність» для вирішення завдань оцінки використання економічного потенціалу регіону, зроблено висновки про недостат-

ню інформативність використання не тільки конкретних показників з числа поширених на рівні підприємств, а й навіть поширених на цьому рівні масштабу господарських об'єктів підходів до оцінки економічної ефективності. Виконано систематизацію існуючих інтерпретацій термінів «ефект» і «ефективність». В рамках програми вдосконалення цього термінологічного кластера шляхом доозначення і розобзначення термінології запропоновано три показника, які розвивають категорію Х-ефективності та відповідають завданню оцінювання використання економічного потенціалу регіону.

Ключові слова: економічний потенціал регіону, ефект, ефективність, Х-ефективність.

Панычок М. Ю., Кривуля П. В. Применимость разных интерпретаций категорий «эффект» и «эффективность» для решения задач оценки использования экономического потенциала региона

Рассмотрена применимость разных интерпретаций категорий «эффект» и «эффективность» для решения задач оценки использования экономического потенциала региона, сделаны выводы о недостаточной информативности использования не только конкретных показателей из числа получивших распространение на уровне предприятий, но и даже получивших на этом уровне масштаба хозяйственных объектов подходов к оценке экономической эффективности. Выполнена систематизация существующих интерпретаций терминов «эффект» и «эффективность». В рамках программы совершенствования этого терминологического кластера посредством доозначения и разобзначения терминологии предложены три показателя, развивающие категорию Х-эффективности и соответствующие задаче оценивания использования экономического потенциала региона.

Ключевые слова: экономический потенциал региона, эффект, эффективность, Х-эффективность.

Panychok M., Krivulia P. Accuracy of the interpretation approaches of "effect" and "efficiency" for solving of the regional economic capability evaluation tasks

The paper considers the possibility of applying different interpretations of "effect" and "efficiency" categories to solve the problems about using the regional economic capability. The specific enterprise indicators and figures of economic capability approaches are not informative for assessment of regional scale objects economic efficiency. All interpretations of the terms "effect" and "efficiency" have been systematized as part of the program to improve this terminological cluster by redefining and defining terminology. Three indicators on base the X-efficiency concept have been proposed for addressing the regional economic capability assessment tasks.

Keywords: regional economic capability, effect, efficiency, X-efficiency.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2019

Прийнято до друку 10.09.2019